

ERIK
OEVERMANS
**WAAROM
VRAGEN WE?**

Een reis naar de diepte
van ons bestaan

ERIK OEVERMANS

WAAROM VRAGEN WE?

Een reis naar de diepte
van ons bestaan

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Inhoud

Proloog	9
Deel I – de vragen: empirische vormen	13
De vragen – een biografisch begin	13
De vragen – een opzet	16
De vragen – een sprong	18
De vragen – op schrift	22
De vragen – in het lichaam	25
De vragen – op klank	28
De vragen – een orde	29
De vragen – en het onderscheid	31
De vragen – en het vragende	33
Het vragende – en andere vormen	37
 INTERMEZZO	 41
Deel II – het vragen: existentiële vormen	55
Doorvragen	55
Bevragen	75
Navragen	95
Overvragen	118
Aanvragen	135
Opvragen	159
Afvragen	182
 INTERMEZZO	 203

Deel III – het vragende: fenomenologische vormen	207
Het vragende als het pre-existentiële van de existentie	209
Het vragende als het toeschikkende ge-vraag	216
Het vragende als het onafwendbare van het vrije- openende; of: de noodzakelijkheid van de contingentie	219
Het vragende als het instellende-vergunnende	222
Het vragende als het omvattende in-en-aan van het vragend-zijn	226
 Epiloog	 235
Dankwoord	237
Bibliografie	241
Eindnoten	247

Im Anfang ist das Fragende¹

*Waar kan ik Uw Geest ontgaan,
waar Uw aangezicht ontvluchten?²*

*'Begrijpen wat voor vragen iets oproept,
is veeleer altijd al vragen.'³*

*'Hoe meer wij het gevaar naderen,
des te helderder lichten de wegen naar het reddende voor ons op,
en des te vragender worden wij.
Want het vragen is de vroomheid van het denken.'⁴*

Proloog

Zeventien was ik, toen ik op een morgen opstond en een niet te negeren drang voelde om te gaan lopen. In mijn hoofd bonkten weeën van gedachten tegen mijn hersenvlies, zo sterk dat ik vreesde dat mijn hersenpan het zou begeven. Steken van pijn joegen door mijn voorhoofd en leken alleen door mijn oogkassen een bevrijdende uitweg te kunnen vinden. Ik wilde lopen, alleen maar lopen. Lopen zonder te weten waarheen. Ik wist überhaupt niet meer waar ik was. Slechts één grote drang voelde ik: ik blijf net zo lang doorlopen totdat ik niet verder kan, al verdrink ik ergens aan het einde van de horizon. Ik wilde de grens van het onmogelijke bereiken. Een punt waar ik wel moet stoppen en ik mijn neus zo dicht mogelijk tegen de glazigheid kan drukken die om mijn geest gespannen stond.

*Tussen mij en buiten,
een droom van glas,
mijn voorhoofd wikkelt koortsig,
hiervan een koud drukverband,
dun is de scheiding,
verwaterend de voorstelling,
aan deze zijde,
geen spetter spat,
speels mijn spatie in,
en helpt mij uit mijn droom,
van glazigheid.*

Ik moest teruglopen naar het zetje dat het *perpetuum mobile* in mijn kop of waar dan ook in gang had gezet. Het was grijs buiten. De lente duwde tegen een grijze morgen. Ik voelde mijn geest trillen tegen mijn hoofdhuid, zoals je de hartslag van een zuigeling ziet bonken tegen de fontanel. 'Waar ben ik eigenlijk als ik vraag?', kreunde ik ijlend. Ik zag hoe een jongen langs schitterend bedropen koolzaad fietste. Het hing hellend over het fietspad, drachtig van hevige schoonheid, of was het vermoeidheid waaronder het gebukt ging? Strelend fleurig, en ik zoog de geur lang naar binnen. En toen, een trap, een wilde trap. Een lach, schreeuwende hese stemmen. Een bonken van een monotone beat. Het raasde voorbij, het werd zachter. Ik liep langs de afgetrapte steel, de gele bloempjes eromheen gedwarreld. Ze glommen nog. Ik belandde op een smalle weg, parallel lopend langs een brede vaart. Aan de overkant weer een weg. Ik liep. En verduveld, waarom houdt dat dreunen in mijn kop niet op? *Wat gebeurt er?* Wat gaat er rond in mij, aan mij? Waarom kom ik er niet aan voorbij? Waar ben ik eigenlijk? Waarom loop ik nog? Waarheen vraag ik eigenlijk? Waarheen? Waarom? In de verte hoorde ik ijzeren klappen. Het hameren van ijzer op ijzer. Ik voelde mijn slapen trillen bij elke klap. Ik keek op, zag hoe om een kerktoren een ijzeren mantel verscheen. Het laatste puntje van de spits met daarop een haan was nog net zichtbaar. Vier mannen, ijverig werkend. Staal wordt aangevoerd, aangereikt, vastgehouden, vastgeslagen. Weer hoger, en nog hoger. De punt verdwijnt. Alleen de windhaan is nog zichtbaar. De mannen zuchten, en lachen. De opkomende zon verwarmt het staal en de gebruinde hoofden. De koude mist is verdwenen. Dan, een reiken, maar de werkjongen komt er niet bij. Een voet op de stalen krans van het omhullende ijzerwerk, grote, bevuilde handen ondersteunend onder hem. Weer het grijpen, en nu heeft hij hem. Voorzichtig tilt hij de haan van de ijzeren piek.

Het ding valt hem zwaar, maar de haan is gevangen. Er klinkt luid gejoel. Het wordt van alle kanten bekeken. Er wordt belangstellend gekeuveld, zo lijkt het. De jongen loopt naar de rand en kijkt naar beneden. Opgewondenheid straalt uit zijn ogen. 'Ja of nee?', hoor ik hem roepen. Even aarzelt hij. Dan ... stilte, kort, ingehouden adem en alleen het suizen van de val. Dan een kletterende klap. De haan sterft, en slaat uiteen in stukken.

Deel I – de vragen: empirische vormen

De vragen – een biografisch begin

Eigenlijk heb ik in de werkelijkheid maar één fenomeen op het oog. Maar tegelijkertijd waag ik het te zeggen dat dit ene fenomeen de werkelijkheid zelf is. Dit essay is een poging dit fenomeen te verkennen. Ik weet eigenlijk op dit moment maar heel weinig. Het is veel meer een vermoeden, omdat mijn waarnemingen, ervaringen en bewegingen zich steeds weer verzamelen rondom en toebewegen naar dit ene fenomeen. Dit ene is het vele, en het vele is dit ene. Dit schrijven is het begin van een tekening die dit vermoeden wil uittekenen. Het fenomeen begint met een gewaarwording die over mij heen gevallen is. Plotsklaps en onvermijdelijk. Als ik deze gewaarwording moet voorzien van woorden, dan is dat dit: *iets vraagt ergens om*. En in deze gewaarwording schuilt iets kosmisch, iets hermetisch, iets overweldigends, iets ontstellends. Wat erin schuilgaat is dat deze gewaarwording is voorbereid. Een wijdte die mij erop voorbereidde dit besef gewaar te worden. Een fenomeen, zo onuitputtelijk en zo absoluut dat ik onderuitging en urenlang op de vloer van mijn kamer lag. Dit fenomeen noem ik: *het vragende*. En dat kronkelt door mijn kop, door mijn lijf, door mijn ziel, al lange tijd. En nu ik hier ben, in deze woorden die neerdalen op het papier, moet ik denken aan toen ik zo'n vis binnenhaalde als kleine jongen met een veel te grote hengel.

Je stond eigenlijk boven je macht te werken. Maar toch deed je het met aan de haak een grote, glibberige paling. En nu doe je het weer, alleen dan met de handen van de geest en met een hengel van woorden. Aan de haak een steeds weer uit de handen schietend fenomeen. Laat ik bij het begin beginnen en vertellen hoe de ontmoeting met dit fenomeen er ongeveer heeft uitgezien.

Ik woonde in een bedaagd arbeidershuis ergens langs een rivier. Toen ik vijftien jaar was, begon ik met werken. Niet een paar uur in de week, maar een volle werkweek van rond de vijftig uur. Dat begon 's morgens vroeg, rondom een uur of zes. Ik stond op en wist ongeveer hoe de dag eruit zou zien. Niemand vroeg me om op te staan, behalve iets in mijzelf, of iets wat aan me gebeurde. Ik was rietdekker geworden en de dag strekte zich uit, zwevend ergens tussen hemel en aarde. Ik knielde neer op een dak, op een schuinte, en ik werkte van onder naar boven. Met telkens weer die duizenden rietstengels die ik met de hand en wat handgereedschap klopte in de juiste richting, in de juiste lijn die gespannen stond tussen hemel en aarde. Vaak was dat in een verlaten polder. Daar zat ik alleen. Mijn vakbroeders op afstand, op hun eigen stukje dak. Je wist elkaar te vinden, niet met woorden maar met handen, met lichaamstaal. Je wist precies wanneer iemand wat nodig had, want in je ooghoeken zag je wanneer zijn lijf daarom vroeg. Daar zat ik dan, dag in, dag uit, alleen te werken, als een soort monnik in gewijde stilte. In een klooster van buitenlucht, in het klooster dat dak heette. En ik werkte, gebogen in alle jaargetijden. In zinderende hitte, in ijzige kou, in striemende regen. Met mijn blote handen, waar de splinters dagelijks in mijn handen schoten en me verwonden en pijnlijke trekjes in mijn huid achterlieten waar pijscheuten uit gulpten. Scheurtjes, barsten die mijn beschermende vel openreten en me echoën van een voortdurende pijn lieten voelen. Dat

gebeurde niet alleen met het vel over mijn handen. Het gebeurde ook met het vlies in mijn kop. Het gebeurde simpelweg. Ik koos er niet bewust voor, om mijn kop te pijnigen met kosmische gedachten. Het begon in de vierkante meters om mij heen. In het meest vanzelfsprekende, daar ontstond het tussen de stoppels van rietstengels die zich tussen mijn handen neervlijden om mensen een mantel te geven, een warmte om in te wonen, die ik soms vrijend tegenkwam als ik vroeg of ik ergens naar de wc kon. In de dagen die zich uur voor uur vanzelfsprekend voort wentelden, daarbinnen gebeurde het. De ontdekking dat het vanzelfsprekendste tegelijkertijd het geheimzinnigste is, of zelfs het meest genegeerde en het meest genuttigde. Neerknielend, dag in, dag uit op de schuinte van het dak. Neerknielend, in het klooster van de stille buitenlucht. Het gebeurde aan mij. Ze sprongen vanzelf mijn ooghoeken binnen, en elk moment werd ik het mij gewaar. Ik raapte ze op met duizenden tegelijk. Het waren vraagtekens. Elk stukje wereld dat zich om mij heen bevond, danste als vraagteken mijn hoofd, mijn lijf, mijn ziel binnen en nestelde zich daar warmpjes, maar vaak ook als stekende splinters, en vlijde of prikte zich neer zoals die duizenden rietstengels. Ik begon ze met de hand de van geest te voelen, af te tasten en te bekloppen. De wereld sprak mij aan als vraagteken. Het werd één groot, zoemend geluid om mij heen. Een groot, aanzwellend koor. Het werd steeds groter en groter. Zodra ik opstond, gebeurde dit aan mij. Dit vraagteken, deze schreeuw, deze stem. Ik had er nog geen naam voor. Soms merkte ik dat ik ervan af wilde komen, van deze gonzende bij die elke minuut om mij heen vloog. Ik kreeg hem niet te pakken. Telkens was hij mij te vlug af. Hij dook telkens weer op, aan mijn lijf, aan mijn ogen, aan mijn oren. Deze bij, die telkens altijd maar weer *ergens om vroeg*.

Ik weet niet meer precies hoe het gebeurde, maar op een dag toen het zoemen van deze bij weer in alle hevigheid

begon en hij vlak bij mijn ogen was en zijn deuntje weer begon te zingen: *'Iets vraagt ergens om! Iets vraagt ergens om!'*, bleef ik hem recht aanstaren. Alsof ik een *staredown* was begonnen. In zijn priemende oogjes keek ik. Ik begon zijn straalachtig lichaam te betasten. Zijn harde oogrok, zijn oogzenuwen, zijn vaatvliezen. En ik zocht naar woorden. En nog steeds staat hij met mij op en gaat hij met mij naar bed. Zijn we vrienden geworden? Misschien wel. Hij zoemt nog steeds bij tijden hemeltergend, hij roept mij nog steeds met zijn vraagtekentjes bij zich en vraagt mij het hemd van het lijf. Maar ik sla hem niet meer van mij af, ik laat hem zelfs soms rustig landen op mijn schouder. Voor een gesprek, vraag ik hem rustig stil te blijven zitten zodat ik hem met de hand van mijn geest na kan tekenen op een papier. Ik heb gevoeld dat hij gewond is, gehoord dat hij bedreigd wordt. Ik heb gezien hoe hij wordt doodgeslagen. Hoe hij vergeten wordt. Deze veelkleurige bij. Hij is zo vanzelfsprekend, iedereen heeft er wel één. En iedereen heeft zijn manieren om zich met het gezoem te verzoenen. De vanzelfsprekende neiging om hem van je af te slaan – stel je voor dat hij je prikt – is met finesse omgeven. Dat heb ik ook geprobeerd, maar ik kwam niet van hem af. Dat ik hem koester, gaat nog te ver. Op momenten soms, als we allebei moe zijn en de zon zo schijnt dat we allebei rusten en gaan liggen. Ik heb hem inmiddels een naam gegeven. Ik noem dit bij-die-met-mij-is-fenomeen: *het vragende*.

De vragen – een opzet

Dit fenomeen van het vragende heb ik op het oog. Het fenomeen wil ik op een caleidoscopische manier verkennen. De opbouw van dit essay begint op een basaal empirisch niveau. Eerst zal ik plekken aanwijzen waar de vragen gestalte krijgen. Daarbij gaat het mij niet om de inhoud van de vragen, maar ik verken hoe de vragen in onze menselijke

alledaagsheid verschijnen. Ik beschrijf drie plekken waar de vragen voorkomen: op schrift, in het lichaam en op klank. Deze plekken noem ik empirische verschijningsvormen. Vanuit deze vormen zal ik toewerken naar een onderscheid tussen de vragen en het vragende. In het tweede deel van dit essay wil ik existentiële verschijningsvormen van het vragen belichten. Dat zal ik doen door steeds voor de vragen een woord te plaatsen dat de taal ons vanzelf aanreikt. Daarmee dringen we verder door in het fenomeen van het vragen. De zeven existentiële verschijningsvormen die ik wil belichten zijn: het doorvragen, het bevragen, het navragen, het overvragen, het aanvragen, het opvragen en het afvragen. Aan de hand van deze zeven verschijningsvormen probeer ik een diepere laag van dit fenomeen in beeld te krijgen. In deel III pak ik als het ware de caleidoscoop zelf vast. Dat waardoor we steeds vragend gekeken hebben, zal zelf *in Frage* gesteld worden. In dit hoofdstuk werk ik het geïntroduceerde onderscheid verder uit en probeer ik de hoogte en de diepte van het fenomeen van *het vragende* op fenomenologische wijze te verkennen door de vraag naar het vragende die ik in het eerste deel zal ontvouwen, opnieuw te stellen en uit te werken. Zo ontstaat in dit essay een verdiepende reis in drie delen. In het eerste deel de empirische verschijningsvormen van de vragen, in het tweede deel de existentiële vormen van het vragen en in het derde deel de fenomenologische vormen van het vragende. Tussen de overgangen van de delen plaats ik een intermezzo, waarbij ik in een andere taalvorm in gesprek treed met het fenomeen van het vragende.

Het vragende, dat is het onderwerp en de oorsprong van dit schrijven. En het wil al met al een schrijven zijn dat, om met de dichter Christian Wiman te spreken, iemand kan helpen die tegelijkertijd net zo *verward* en net zo *zeker* is over de oorsprong van leven en bewustzijn als ik dat ben.¹ Heel dit

schrijven zijn krabbeltjes bij deze onafwendbare grondervaring waar ik op ben gestuit: *vragende te zijn*. Het wil tot het einde toe halt houden bij dit *vragende*, verblijven in en met het zoeken van de bij. Het wil doordringen in die onthutsende ervaring: *iets vraagt ergens om*. Een ervaring die misschien wel de hoogste, diepste en laatste typering is die we van onszelf kunnen geven.² Ten slotte wil het geheel iets raadselachtigs blijven. En misschien roept het dat op waaromheen ze geschreven zijn: *vragen*. En als dat gebeurt, toont het precies datgene aan wat we telkens al zijn: *vragend*. Misschien wel het treffendst naar voren gebracht bij monde van de krantverkoper op een of ander treinstation: *‘Mag ik u een vraag stellen?’*

Dat heb je al gedaan.

De vragen – een sprong

‘De vraag poneert zichzelf’, zei eens een hoogleraar moderne filosofie – tijdens een college over Descartes en Nietzsche – tegen mij in antwoord op mijn vraag wat eigenlijk de oorsprong van Descartes’ vragende twijfel was. ‘Wat betekent dit “zichzelf poneren”?’, vroeg ik. Maar hij ging alweer verder. Hij had haast, de geschiedenis van de filosofie is lang. Wat vanzelf en uit zichzelf spreekt, werd niet al vragend en nieuwsgierig afgetast. Maar precies dit ‘zichzelf poneren’ boeide mij mateloos. Het vanzelfsprekende van het vragen werd voor mij het fenomeen waar ik steeds meer door gefascineerd raakte. Wat gebeurt er eigenlijk als we vragen? Als er iets is wat ons als mensen door de tijden heen verbindt, dan is het wel dat we *vragende* mensen zijn. We stelden niet altijd dezelfde vragen – hoewel heel wat vragen al een heel tijdje meegaan – maar wat hoe dan ook niet te miskennen valt, is dat we vragend waren, zijn en zullen zijn. Het is een onafzienbare rij aan vragen die ons vanaf het begin van de geschiedenis vergezelt. Telkens wijden we er ons aan. Elke

morgen verschijnen wij en onze vragen weer. En hoe lang al? De rij wordt alleen maar dikker. In elk antwoord schuilt weer een nieuwe vraag. Alsof het een matroesjka betreft die zich niet laat stoppen. Of naderen we het einde? Loopt de domino-rij van vragen op zijn einde en vallen de laatste stenen om? Nog even en dan is het spel van het vragen uit. De puzzels van de wereld zijn gestaag kleiner geworden, zoals Ernst Haeckel ruim 125 jaar geleden beweerde.³ Nog even en alles is opgelost. Maar in de 21^e eeuw blijven de raadsels onverminderd op ons afkomen. Misschien komt dat omdat wij mensen zijn. Want niets is menselijker dan willen weten waarom. Die vraag laat zich kennelijk steeds weer stellen. Niets is menselijker dan willen weten waarom. Het zijn precies deze woorden die als openingszin klonken in een Google-reclame, gepost zo tegen het einde van het covid-jaar 2020.⁴ Het is een paar minuten durend filmpje met allerlei beelden uit dat jaar. In de beelden staat de bekende zoekbalk in het scherm centraal, beginnend steeds met dat ene woordje: 'waarom'. Volgens Google vroegen we vaker dan ooit in dat jaar 'waarom'. De reclame fascineerde mij. Er verschenen allerlei vragen. En dan, zo spreekt de stem van de reclame: 'Omdat we niet overal antwoord op kregen, bleven we vragen.' Nog meer vragen verschijnen in het scherm. En de geestdriftige stem van Google gaat verder, afgewisseld met beelden: van de bosbranden in Australië tot de *Black Lives Matter*-beweging.

'Van sommige vragen werden we blij. Van andere enthousiast. Van sommige vragen moesten we huilen. Van andere werden we bezorgd over ons leven op deze aarde. Waarom zijn er zoveel levens verloren gegaan? Waarom stellen we nog steeds dezelfde vragen? Waarom hebben we nog de kracht om door te gaan? Waarom zijn we niet verslagen? We gingen door voor hen die ons de weg wezen. Waarom lukte het ons overwinningen te

vieren, ook al liet dit jaar zich van zijn slechtste kant zien? Dus totdat we alle antwoorden hebben gevonden, blijven we zoeken.'

'Waarom stellen we nog steeds dezelfde vragen?' We moeten natuurlijk niet naïef zijn. Google leeft ervan, het is hun *businessmodel*. Alsof Google het vervelend vindt dat we nog steeds dezelfde vragen stellen. Het bestaat bij de gratie van het stellen van vragen, van de mens die almaar en altijd vraagt. 'Dus totdat we alle antwoorden hebben gevonden, blijven we zoeken.' Google mag hopen dat niet alle antwoorden door iedereen gevonden worden, want dan blijft er maar weinig 'te zoeken' over. Maar dat zal niet gebeuren, de mens blijft vragend, dus ook Google zal wel ergens tot het eind van de tijden bestaan.

Totdat we alle antwoorden hebben gevonden, blijven we zoeken. Blijven we daarom zoeken? Omdat we menen dat er ergens een 'totdat' ligt? Is het ons daarom te doen? Maar het lijkt wel of we er nooit aan voorbijkomen, aan die eindeloze rij van vragen. Dat het 'totdat' een illusie is. Is het vragen niet oneindig en onuitputtelijk aanwezig in ons eindige mensen? Wat dat betreft is deze notitie van de filosoof Schopenhauer raak:

*'Hoezeer op het wereldtoneel de stukken en de maskers ook wisselen, de toneelspelers blijven bij dat alles toch steeds dezelfde. Wij zitten bij elkaar en praten en raken opgewonden, en onze ogen glanzen en onze stemmen gaan luider klinken: precies zo hebben anderen gezeten, duizend jaar geleden; het was hetzelfde en het waren dezelfde.'*⁵

We praten en raken opgewonden. Het gebeurt telkens maar weer, in ieder mensenleven, miljarden keren opnieuw. Maar wie of wat is het eigenlijk die of dat ons al zo lang vergezelt?

Wie is deze eeuwige gastheer van het wereldtoneel? Waarom voltrekken we dat praten steeds weer opnieuw? Wat is het dat ons elke morgen weer opgewonden maakt zodat de stemmen weer luider gaan klinken als ontwakend vogelgekwetter? Hoe komt het *dat* elke morgen weer onze stemmen klinken? Om het 'totdat we alle antwoorden hebben' te bereiken? Dat er een einde aan ons vragen zou kunnen komen? Is het daar allemaal om begonnen? Om te eindigen met vragen, om een theorie van alles die een laatste streep onder ons gepraat zet zodat we eindelijk ons hoofd achterover kunnen gooien, de ogen kunnen sluiten en eeuwig kunnen rusten? Waar is het eigenlijk begonnen? Waar is het om begonnen? Dat begin van ons vragen is overigens nogal lastig te traceren. Ik las eens op X de volgende vraag: 'Plaatste net in een app een vraagteken, en nu vraag ik mij af: welke evolutiebioloog kan mij vertellen waar de vraag vandaan komt? Waar, tussen australopithecus en homo sapiens, is het vragen begonnen? Stellen dieren ook vragen? Wat is een vraag eigenlijk? #durf te vragen.'⁶

Durf te vragen. Hier wordt om moed gevraagd. Om filosofische moed. Zoals Schopenhauer dat omschrijft.

*'Om te filosoferen zijn dit de twee eerste vereisten: allereerst, dat men de moed heeft geen enkele vraag voor zich te houden, en ten tweede dat men alles wat vanzelf spreekt goed tot zijn bewustzijn laat doordringen, om het zodoende als problematisch te gaan zien.'*⁷

Daar is het mij om te doen. Om geen enkele vraag voor mij te houden. En de vraag is misschien even simpel als onmogelijk. Een vraag die tegelijkertijd mij verwart als mij omgeeft met een groot 'Ja!' als het gaat over wat de oorsprong is, wat ons het meest oorspronkelijk is. Een vraag die tegelijkertijd mij verwart als mij omgeeft met een groot 'Nee!' als het gaat

over het einde van het bestaan. Het is een fenomeen dat zo vanzelf spreekt, en tegelijkertijd zich zo diep *als vraag* in mijn bewustzijn genesteld heeft. Durf ik dit te vragen? De vraag naar het vragende? Laat ik een begin maken. Een sprong naar de oorsprong. Moeten we niet bij het begin beginnen? We kunnen immers simpelweg geen ervaring opdoen zonder de activiteit van het vragen.⁸ Ervaring opdoen met dit begin, deze oorsprong, dit vanzelfsprekende. Dat is de vraag.

De vragen – op schrift

Nog niet zo lang geleden stonden wetenschappers voor de vraag wat de zogenoemde *double dot* in oude Syrische teksten betekende. Het werd gezien als het mysterie van de dubbelepunt. Volgens een specialist uit Cambridge, Chip Coakley, betekende deze dubbelepunt het vraagteken.⁹ De dubbelepuntmarkering, bij latere grammatici bekend als *zawga elaya*, wordt boven een woord aan het begin van een zin geschreven om de lezer duidelijk te maken dat het een vraag is, zo stelt Coakley. Het komt niet in alle vragen voor: vragen met een *wh*-woord bijvoorbeeld hebben het niet nodig, net zoals in het Engels ‘Who is it’ alleen maar een vraag kan zijn en niets anders (hoewel we vaak toch een vraagteken gebruiken). Maar een vraag als ‘Je gaat weg?’ heeft het vraagteken nodig om gelezen te kunnen worden als vraag. En in het Syrisch markeert de *zawga elaya* precies deze anderszins dubbelzinnige uitdrukkingen.¹⁰ Het was volgens deze wetenschapper het eerste vraagteken in de wereld dat we op schrift hebben. Tot nu toe heeft geen van zijn collega-geleerden een eerder vraagteken in een andere oude taal gevonden.¹¹

In de linguïstische wetenschap zijn er zogeheten hypothetisch gereconstrueerde talen die voorafgaan aan de historische talen. In deze proto-talen wordt de grondstructuur

van de latere gebezigde talen onderzocht. Een van deze proto-talen is de proto-Semitische taal. In de morfologie van deze taal is er de notie van *áh*, *há*, *hallu* of *hillul*, waarbij ontzag, verwondering, overgave en vreugdevolle opwinding werden uitgedrukt. In alle proto-Afro-Aziatische talen bestond er een consonant die deze noties uitdrukt.¹² In het Hebreeuws kreeg de notie van *áh* of het gelijkwaardige *há* het teken ה (hee). Samen met de Hebreeuwse klinker *chataf patach* kreeg men de klank *há* van verwondering. Dit fenomeen van de verwondering kreeg in het Hebreeuws tevens de betekenis van een vraagpartikel.¹³ Het is deze letter die een vraagzin inluidt en daarom werd geschreven aan het begin van de zin: de zin moet als vragend gelezen worden. De oorspronkelijke klank van verwondering zat waarschijnlijk zeer dicht in de buurt van *áh* en *há* en geldt nog steeds in tonale zin als klank van de verwondering. Deze klank en dit teken vindt men terug in alle taalfamilies, ook in de Indo-Europese talen die veelal teruggaan op de Afro-Aziatische en Semitische talen. In talloze talen is het vraagpartikel opgenomen, als uitdrukking van het fenomeen van de verwondering.¹⁴

Het vraagpartikel als teken van de vraag. Het is veelzeggend dat in vele oude talen het vraagteken is terug te vinden. Kennelijk wilde men op schrift uitdrukking geven aan een vragende beweging zoals die in de gesproken taal naar voren kwam in de stembuiging, en de communicatie met anderen op schrift vormgeven om zo misverstanden te voorkomen. In het Oudgrieks is het vraagteken uitgedrukt in de semicolon, wat één van de vier leestekens is binnen het Oudgrieks. In het Latijn is het vraagteken afgeleid van het woord *quaestio*, waarbij de *q* morfologisch is geëvolueerd tot een '?'. Dit teken is in vele West-Europese talen nog steeds de schriftelijke uitdrukking van de vraag. In de Aziatische taal als het Chinees is pas op later moment een teken ingevoerd met als

betekenis het vraagteken. Dit má-teken (吗) wordt, net als in veel Europese talen, achter aan de zin van tekens geplaatst. Wat veel gebruikelijker is in het Chinees, is het gebruik van vragende voornaamwoorden waar de zin, als deze vragend bedoeld is, mee eindigt. En een interessant gegeven: de vertaling voor het woord vraag is in het Chinees 问题 (wèntí). Boeiend genoeg is dit hetzelfde woord voor 'probleem', wat wellicht iets zegt over hoe een Chinees het vragen beleeft.

Deze schriftelijke verwoording van de vragen wil ik een talige verschijningsvorm van het vragen noemen. Onder deze verschijningsvorm versta ik allereerst het schriftteken van de vragen. Dit teken voor de vragen heeft oude papieren. Een tweede aspect van deze talige verschijningsvorm zou ik de grammaticale willen noemen. Niet alleen het teken wijst in het schrift van de taal aan of een zin vragend gelezen dient te worden of niet. Coakley wees al op het feit dat ook woorden als zodanig een vragend karakter kunnen dragen. In de taalkundige benoeming van de taal wordt het vraagwoord als woordsoort aangeduid en valt het in het Nederlands uiteen in vier variaties: een vragend voornaamwoord, een vragend bijwoord, een vragend voornaamwoordelijk bijwoord en het vragende telwoord. In andere talen keert het vraagwoord ook terug, bijvoorbeeld in het zogeheten *proverbum* in het Koreaans. Ook in het Chinees is er een hele lijst met vraagwoorden. Een ander grammaticaal moment is de ordening van de zin. De plaats van de persoonsvorm is bepalend voor hoe de zin verstaan dient te worden. De zin 'ik ben blij' is constaterend (in de taalhandelingstheorie van John Searle een expressief) van aard. Wanneer in deze zin de persoonsvorm aan het begin van de zin geplaatst wordt, verandert de betekenis van de zin: 'ben ik blij'. Ook zonder het vraagteken achter deze zin te plaatsen, verschijnt deze zin onmiskenbaar als vragend. In de schriftelijke verwoording van de taal vinden we kennelijk duidelijke

verschijningsvormen waarin de vragen gestalte krijgen: het vraagteken en het grammaticale van de taal. Dit heeft niet alleen diepe historische wortels maar ook heel brede wortels. Het strekt zich uit van Indo-Europese talen tot aan Sino-Tibetaanse talen. Onze vragen zijn werkelijk wereld-omvattend en tijd omvattend.

De vragen – in het lichaam

In de verschijningsvormen van de vragen is ook een lichamelijke vorm aanwezig. Dat we dit weliswaar uitdrukken in taal, doet niks af aan het feit dat de vragen een puur lichamelijke verschijningsvorm kennen. We kennen de uitdrukking als 'iemand vragend aankijken' of bij iemand 'de vraagtekens in de ogen lezen'.¹⁵ De vragende houding van het lichaam speelt een bijzonder grote rol in het intermenselijke contact. Afgezien van de morele principes die impliciet spelen en die ons al dan niet aanzetten tot handelen, vraagt de weifelende en angstige gestalte van een oude vrouw die wil oversteken om geholpen te worden. Heel haar lichamelijke verschijning en houding spreekt vragend tot ons. Ons lijf vraagt op een grijze januaridag als vanzelf om het opendraaien van de radiator die aanwezig is. Of het kind dat huilend vraagt om de troost van de moeder. Los van de gesproken taal, is ons lichaam geladen met vraagtekens in onze verhouding tot de werkelijkheid. De fysieke realiteit ligt bezaaid met vraagtekens waar we op te antwoorden hebben, waar we als vanzelf op antwoorden. Er komt geen vraagteken aan te pas, laat staan vraagwoorden of vraagzinnen. En toch spreekt alles van vragen en stemmen we ons af op deze lichamelijke en fysieke wereld van vragen. Dat begint al 's morgens vroeg, of eigenlijk ook al in de nacht.

WAAR KOMEN VRAGEN VANDAAN?

De mens is een vragend wezen. Maar wat gebeurt er
eigenlijk als we vragen? Wie of wat doet ons die vragen stellen?
En waar brengen vragen ons uiteindelijk naartoe?

In dit filosofische essay neemt Erik Oevermans ons mee op een verrassende ontdekkingstocht naar de oorsprong en diepte van ons vragen. Al schrijvend volgt hij het spoor van de vraag zelf – door in gesprek te gaan met grote denkers, maar evenzeer met zijn eigen verwondering en ervaring. Zo ontvouwt zich een fascinerende reis die niet alleen ons vragen, maar ook ons mens-zijn in een oorspronkelijk licht zet.

ERIK OEVERMANS (Utrecht) studeerde filosofie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit in Utrecht. Daarnaast werkte hij als rietdekker en is hij timmerman.

*'Het komt niet vaak voor dat je met een tekst geconfronteerd
wordt waarin met gegrond gezag een oeroude stem spreekt
vanuit de diepte van het zijn.'*

EMANUEL RUTTEN

*'Het vragende onderbreekt, ontregelt, provoceert,
dwingt tot dieper nadenken.'*

KEES VAN EKRIS

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 4321 7 • NUR 730

9 789043 543217